

Naše storočie vchádza do dejín ako storočie kybernetizovanej techniky, fungovania vysokoproduktívnych výrobných sil, revolučných vedeckých objavov a prevratných sociálnych zmien. V zhode s futurológmi vyslovujeme názor, že je to storočie, v ktorom veda nielen triumfuje, ale dosiahnutými výsledkami si vytvára pozíciu dominujúceho postavenia v ďalšom rozvoji ľudskej spoločnosti. Považujeme to za dôsledok pôsobenia celej štruktúry ekonomických, kultúrnych, sociálnych a politických činiteľov, tiež nie v poslednej rade ako dôsledok zmien, ktoré vyvolali revolúciu vo vede, vytvorili kategóriu vedeckotechnickej revolúcie. Hybateľom a nositeľom spomenutých procesov sú ľudia angažovaní v inštitucionalizovaných a neinštitucionalizovaných spoločenských skupinách efektívnych sociálnych systémov.

Vedeckotechnická revolúcia, jeden z faktorov spoločenského pokroku

K. Marx v období nerozvinutej kapitalistickej industriálnej spoločnosti vyslovil názor, že tvorenie bohatstva na základe veľkopriemyslu stáva sa menej závislým na dĺžke pracovnej doby a množstve nutnej práce, než na takých činiteľoch, akými sú celková úroveň vedy, stupeň rozvinutia technológie a uplatnenie tejto vedy vo výrobe.¹ História fungovania vyspelých industriálnych sociálnych systémov, hlavne v druhej polovici nášho storočia, potvrdzuje trvajúcu pravdu Marxových slov. Dnes človek pomocou modernej vedy dokonalejšie poznáva zákony prírody, sociálnych pospolitostí a myslenia. Má lepšie možnosti vytvárať optimálne podmienky pre uspokojovanie stále rastúcich materiálnych, sociálnych a kultúrnych potrieb. Najrozvinutejšie industriálne spoločnosti vstupujú vo svojom ďalšom vývoji do

epochy vedeckotechnickej revolúcie, ktorá spôsobuje nielen kvalitatívne zmeny v talite života týchto spoločností, ale ovplyvňuje tiež sociálne systémy nižšej úrovne.

Veda ako výrobná sil stavia do služieb ľudstva doteraz nevyužívané sily prírody, pomáha konštruovať systémy strojov na princípe autoregulácie, nachádza nové zdroje energie a vytvára také druhy materiálov, ktoré v prírode nejestvujú. Intenzívny vstup vedy do výroby určuje rozvoj techniky, kvalitatívne mení ekonomiku, dosahuje rastúce úspory času na jednotku výroby, podmieňuje sociálnu oblasť života ľudí a tiež ďalší rozvoj vedy. Úloha vedy v súčasnej kapitalistickej a socialistickej industriálnej spoločnosti dostala sa do takého štádia, že je jedným z určujúcich faktorov spoločenského pokroku. Vzťah vedy, techniky a výroby vytvoril novú kvalitu objektívneho determinovania v ekonomike, čo vyjadrujeme tézou: Rozvoj výroby závisí predovšetkým na rozvoji a výsledkoch vedy. V dnešných vyspelých industriálnych spoločnostiach vo vzťahu spoločnosť — veda — technika — výroba fungujú nové determinanty a nastoľujú praktické a teoretické otázky týkajúce sa úloh a miesta prírodných i spoločenských vied v rozvoji súčasnej a budúcej spoločnosti.²

Kritika administratívno-direktívneho systému riadenia zo sociologického aspektu

Analýza nášho doterajšieho systému riadenia ukazuje, že v extenzívnej forme štátnej ekonomiky bol jednostranne zdôrazňovaný význam riadenia technicko-ekonomických faktorov, riadenie výrobcov, ľudí, nestálo v centre pozornosti, boli zanedbané a likvidované niektoré spoločenské a prírodné vedy — sociológia, sociálna psychológia, kybernetika a ďalšie. Výsledky týchto vied dosahované v bur-

¹ K. Marx, Úryvky z rukopisu *Náčrt politickej ekonomie*, Nová mysl číslo 6, 1956, 481.

² Podrobnejšie o týchto problémoch píše R. Richta a kolektív, *Civilizace na rozcestí*, Svoboda, Praha 1966.

žozných sociálnych systémoch boli metafyzicky kritizované, hoci hneď po politickom víťazstve socialistickej revolúcie, úroveň výrobných síl v našej ekonomike a nová kvalita výrobných vzťahov stavali úlohu vedecky poznávať a využívať zákony prírodných vied, techniky, technológie, ekonomiky, ale nie v menšej miere zákony a tendencie pôsobiace vo výrobe medzi riadenými ľuďmi, zákony v makroštruktúre i mikroštruktúre spoločnosti. Napriek tomu v priebehu rokov zakotvila metóda jednostranného zasahovania do výrobných síl. Technickoekonomické problémy riešili, na základe výsledkov prírodných vied, odborníci inžinieri, technici, už v menšej miere ekonómovia, ale sociálnou problematikou v menších-väčších ľudských pospolitostiach, v rodinách, v pracovných skupinách, v inštitúciách sa nezaoberali sociálni psychológovia ani sociológovia. Neboli včas vedeckými metódami zachytené signály, že centralisticko-prikazovací systém riadenia nevytvára dostatočný priestor pre pozitívne realizovanie ľudských subjektov, že človek je ustavične tlačенý direktivami, smernicami, vyhláškami, pokynmi a ďalšími byrokratickými formami inštitucionalizovaných centier do pozície usmerňovaného vykonávateľa príkazov „zhora“, že ak sa vyskytnú problémy, radoví pracovníci aj vedúci funkcionári čakajú na pokyny z nadriadenej inštitúcie. Tak sa postupne strácal revolučný elán, osobná iniciatíva, zodpovednosť; neschopnosť jednotlivcov sa v mnohých prípadoch skrývala za kolektívne rozhodnutia, verejná mienka začala tolerovať anonymitu nezodpovednosti v práci. Spomaľovalo sa tempo sociálnoekonomického pohybu.³ Akademik Sirácky negatívne javy toho obdobia charakterizuje slovami, že uniformita, konformizmus myslenia a zužovanie sféry okruhov problémov, riešenie otázok podľa hesiel a plánov, nie vždy slúžili rozvoju socialistickej spoločnosti. Následok toho bol, že sa sociálna (i socialistická) demagógia rozrástla, že osobný, rodinný, skupinový, regionálny záujem sa deklaroval za celospoločenský a že sa jednotlivci a skupiny bez náležitého uváženia vlastného prínosu do spoločenského fondu hrnuli za osobnými záujmami.⁴

Poznatky o systémoch riadenia v industriálnych spoločnostiach dokazujú, že pokiaľ v období priemyselnej revolúcie bolo dostačujúce, aby sa sústava riadenia opierala o výsledky prírodných vied, jej vrcholná fáza bola poznamenaná určitým rozvojom sociálnych vied a v postindustriálnej spoločnosti sa už nezaobide bez intenzívneho využívania spoločenských vied. Tento postulát je vyvolaný okolnosťami, že v tomto type spoločnosti sa veda dostala do takej polohy, kedy kvalitatívne mení svoju sociálnu a humanizačnú funkciu, mení čas a rozsah svojho pôsobenia. Je to univerzálne a sústavné pôsobenie vedy v ekonomickej, sociálnej a kultúrnej sfére života i vývoja spoločnosti. Skúsenosti, ktoré sme získali a ktoré sú tiež potvrdené praxou ďalších krajín s vyspelou ekonomikou, nedovoľujú, aby moderný systém riadenia koncentroval pozornosť len na technickú, ekonomickú a organizačnú stránku, na vecné činitele výrobných síl, aby riadenie ľudí-výrobcov ovplyvňoval v zuženej miere kvalifikácie kádrov, ich materiálnej zainteresovanosti na výrobe a propagovania morálnych stimulov.

Ľudský faktor, formálne a neformálne skupiny v systéme riadenia

Sústavu riadenia si vytvára spoločnosť, aby rozvíjala produktívne sily, aby bezkonfliktne reprodukovala svoj sociálny systém. Každý človek má konkrétne miesto v sociálnej triede, vrstve, skupine, má tiež svoje miesto v štruktúre výrobných síl, kde vstupuje do výrobných vzťahov, kde vyrába a kooperuje s inými ľuďmi. Jeho vedomie a cítenie reaguje na rytmus a výsledky pracovného procesu, na vznikajúce problémy, na kladné i záporné vzťahy medzi blízkymi spolupracovníkmi, na konfliktné situácie medzi vedením a vedenými, a nie s menšou intenzitou na prostredie a vzťahy v rodine, medzi priateľmi, v spoločenských a politických organizáciách, na vnútropolitickú a medzinárodnú situáciu. Človek-výrobca, občan, o všetkom premýšľa, vytvára si vlastné názory, ktoré sú adekvátne jeho intelektuálnej úrovni sociálnej a politickej zaangażovanosti, jeho príslušnosti do tej ktorej

³ Viď tiež M. Král a kolektív, *Věda a řízení společnosti*, Svoboda, Praha 1967, 236-237.

⁴ A. Sirácky, *Sociologický pohľad na problém človeka*, Pravda 26. 12. 1966.

formálnej a neformálnej sociálnej skupiny, sú viac alebo menej kritické a z hľadiska spoločenských skupín, tried, inštitúcií, sociálneho systému sú eufunkčné alebo dysfunkčné. Tento proces odohrávajúci sa v psychike, v emocionálnej oblasti a v intelektu vyúsťuje navonok do určitých individuálnych a spoločenských postojov, ktoré sú realizované účasťou jednotlivca i skupiny na spoločenskej praxi, predovšetkým v pracovnom procese, v sociálnej a politickej angažovanosti.

Industriálna spoločnosť skoncentrovala výrobné sily, teda tiež ľudí do fabrik, sídlisk, miest a veľkomiest. Dnešný človek, úmerne svojej psychofyzickej zrelosti, ale už od detstva, nezávisle na svojej vôli, žije vo formálnych a neformálnych skupinách, je členom svojej rodiny, príslušníkom určitej sociálnej vrstvy, spoločenskej triedy, národa, je členom záujmových organizácií, politických strán atď. Človek v modernej spoločnosti je odkázaný na kooperáciu v sociálnych skupinách. Žijeme v ľudskej spoločnosti s určitou objektívnou spoločenskou makroštruktúrnou i mikroštruktúrnou skupinovou väzbou. Individuálne postoje a roly nevznikajú izolovane, ich stimulujúcou a modifikujúcou základňou sú malé neformálne skupiny a z nich hlavne rodina. V malých skupinách začína elementárny humanizačný proces, ony sú bunkami, v ktorých prebieha sociálna, morálna, estetická, kultúrna, svetonázorová, politická výchova, tam sa začína formovať triedne sociálne vedomie. Mimo-riadne vážnu úlohu v sociálno-ekonomickom pohybe majú neformálne skupiny, ktoré fungujú v celej hierarchii inštitucionalizovaných, formálnych skupín. Pospolitosti formálne a neformálne majú tiež svoje postoje a roly. Kvalita týchto je vyvolaná pôsobením vnútorných zákonov determinovaných tou ktorou pospolitosťou. Vedecké sociologické poznanie štruktúry skupín, tam pôsobiacich zákonov je dôležité z hľadiska systému vedeckého riadenia a harmonického chodu sociálneho systému. Sociológia formálnych a neformálnych skupín, sociológia práce a priemyslu boli postavené na prvom sociologickom experimente, ktorý v roku 1920 viedol profesor Harvardskej university Mayo. Experimentátori objavili zákony pôsobiace v sociálnych skupinách. V každej formálne ustanovenej skupine spontánne

vzniká a funguje skupina neformálna, významujúca sa priamou osobnou a emocionálnou väzbou medzi príslušníkmi skupiny. V neformálnych pospolitostiach sa živelné vytvára nepísaný, nedeklarovaný kódex uznávaný a dodržiavaný každým jednotlivcom patriacim do neformálnej skupiny. Kódex determinuje postoje, roly a chovanie. Sila sankcií vyplývajúcich z kódexu býva pôsobivejšia než sankcie formálnych inštitúcií zabezpečované mocensko-donucovacími prostriedkami. Výsledok experimentu priniesol vedecké poznatky významné pre systém a procesy riadenia. Úroveň ekonomickej činnosti závisí na spokojnosti ľudí s vykonávanou prácou, na postoji k práci, na vzťahov medzi ľuďmi počas pracovného procesu i mimo neho, na korelácii formálnych a neformálnych skupín. Vypelé industriálne spoločnosti tieto vedecké sociologické poznatky využívajú.

Nové sociologické javy spôsobené vedeckotechnickou revolúciou

Náš súčasný vývoj ukazuje, že sa postupne dostaneme na štartovaciu čiaru vedeckotechnickej revolúcie, ktorá posúva individuálny život, život mikroskupín a makroskupín do nových polôh. Nová sústava riadenia bola zavedená, aby na jednej strane optimalizovala objektívne a subjektívne podmienky ďalšieho spoločenského rozvoja, a na druhej, aby stimulovala pohyb výrobných síl, rozvoj kultúry a humanizmu cez ich sociálnu zložku, cestou rozvíjania a využívania vedeckotechnickej revolúcie. Všimneme si niektoré nové javy a problémy, ktoré preto, že náš sociálny systém je na uzlovej čiare ďalšieho vývoja, že nejestvuje socialistická empiria z vedeckotechnickej revolúcie, nebudú zbavené určitého hypotetizmu, ozrejmiť však dominujúce postavenie sociálneho činiteľa v tomto historicky významnom procese a tiež nutnosť vedecky, sociologicky poznať zákony, determinanty a tendencie pôsobiace v sociálnej oblasti a využiť ich v systéme riadenia pre akcelerovanie rozvoja socialistického sociálneho systému.

Sociálne systémy, ktoré prekročili hranicu svojho industriálneho vývoja, majú isté skúsenosti z fungovania vedeckotechnickej revolúcie. Mnohé z nich sú orientačnou prognózou pre naše postindu-

striálne štádium. Jedna zo skúseností ukazuje, že premena vedy na priamu výrobnú silu vedie k vysokej ekonomickej produktivnosti. Manipulovanie s novými zdrojmi energie, umele vyrobenými surovinami, využívanie autoregulačných zariadení, technickej a priemyselnej kybernetiky, nových technológií, vyžaduje nielen vyššiu kvalifikáciu pracovných síl, ale tiež častú prekvalifikovanosť. Vytváranie priestoru pre pôsobenie zákona hodnoty v ekonomike je ďalším stimulom pre zrychľovanie procesu kvalifikačnej a príjmovej denivelizácie a diferenciacie, pre vertikálny stratifikačný pohyb v sociálnej makroštruktúre. Realizovanie ne-deformovaného socialistického princípu odmeny za prácu skrýva v sebe možnosti pre rozvoj konformity, ale tiež pre javy diskrepancie zo strany menej vyspelých alebo deklasovaných individuí a skupín. Kvalitatívne technické, technologické, štrukturálne a organizačné zmeny vo výrobe zvyšujú nároky na človeka, na pracovné skupiny, na reprodukciu pracovných síl. Pred terciárnym sektorom stojí úloha prejsť na spôsob práce predstihu ponuky pred dopytom.

Vedeckotechnická revolúcia intenzívnejšie realizuje Marxom objavený a formulovaný zákon úspory času. Štatistiky ukazujú, že v priebehu sta rokov v industriálnych sociálnych systémoch sa zmenšilo participovanie pracovnej doby na 24hodinovom dni z 55 % na 28 %, vznikol mimopracovný čas z väčšej časti vyplnený starostlivosťou o reprodukciu pracovnej sily. Kategória voľný čas vzniká až v období vedeckotechnickej revolúcie, kedy okrem zvyšovania produktivity práce, znižovania podielu živej práce vo výrobe, skracovania zákonom stanovenej pracovnej doby, rastu reálnych príjmov, zvyšuje sa kapacita i úroveň terciárneho sektora národného hospodárstva tak, že starosť o rozšírenú reprodukciu pracovnej sily klesá na minimum. Spoločnosť disponuje nie s mimopracovnou dobou, ale s časom, ktorý má kvalitu voľného času. K. Marx v *Nemeckej ideológii* podčiarkuje tento rys revolúcie slovami: „... vo všetkých doterajších revolúciách zostával nedotknutý spôsob činnosti, šlo v nich len o iné rozdelenie tejto činnosti, o nové rozvrhnutie práce medzi iné osoby, ale komu-

nistická revolúcia je namierená proti doterajšiemu spôsobu činnosti, odstraňuje prácu“.⁵ V súčasnosti jestvujú sociálno-ekonomické podmienky pre vznik a reprodukovanie kategórie voľný čas. Tento nový jav je bázou pre pozitívny rozvoj individuality, pre humanizovanie spoločnosti, ale skrýva tiež možnosť pre sociálne deštruktívnu činnosť, priživníctvo, kriminalitu, delikvenciu, amoralitu, pre vznik a rozširovanie javov, ktorých nositeľmi sú malé neformálne skupiny s nízkymi alebo úplne obrátenými etickými normami.

Vedeckotechnická revolúcia stavia nové podmienky pre realizovanie a reprodukciu životnej úrovne vyššej kvality, kde sociálnoekonomický pohyb sa neorientuje už na uspokojovanie základných potrieb, tento problém vyriešila spoločnosť vo svojom industriálnom štádiu. Fáza postindustriálneho vývoja, determinovaná vedeckotechnickou revolúciou, sa rozvíja v konzumnej spoločnosti, ktorá netrpí nedostatkom elementárnych a vyšších životných potrieb a preto má náročnejšie kritériá na životnú úroveň. Pozorujeme, že spoločenský záujem je vedený snahou dosahovať stále dokonalejších medziľudských vzťahov bez deformovaných predstáv o demokracii, bez nivelizovania hierarchie autorit a bez utopistických názorov o absolútnej sociálnej rovnosti v prvej etape komunizmu. Je to úsilie o pozitívne riešenie problému odcudzenia, hlavne vo fungovaní inštitúcií a činnosti aparátu v nich, pre ktorý manipulovanie s ľuďmi ako s vecami sa musí stať javom atypickým, postupne miznúcim. Rozvoj výrobných síl je nerozlučne spojený so všestranným rozvojom človeka, jeho kultúry, kvalifikácie, úrovne pripravenosti pre tvorivú prácu zbavenú foriem odcudzovania a nadobúdajúcu kvalitu životnej potreby. Pred spoločnosťou stojí požiadavka vytvárať podmienky pre plnšie sebarealizovanie človeka. Usmerňovanie využívanie vedy ako sociálneho, humanizačného činiteľa, likvidácia podmienok jej fungovania ako sily pripravujúcej katastrofu ľudskej spoločnosti, je v súčasnosti jedným z určujúcich faktorov životnej úrovne nielen v najvyspelejších industriálnych spoločnostiach, ale aj ľuďmi tretieho sveta.

⁵ K. Marx, B. Engels, *Spisy* 3, Praha 1958, 82.

Vyslovené názory na novú objektívnu situáciu vytvorenú vedeckotechnickou revolúciou a nároky na procesy riadenia v podmienkach politických vzťahov modifikujú základné kritériá na socialistickú demokraciu. Kvalita demokracie v jej teoretickom rozpracovaní na základe súčasného vedeckého poznania, ale hlavne jej realizovania v našej sociálnej praxi, stáva sa jednou z prvoradých zložiek životnej úrovne. Objektívne podmienky života spoločnosti postindustriálneho socialistického typu postulujú kvalifikovanú demokraciu, ktorej model bude riešiť 1. intenzívny rozvoj vedy a jej maximálne využívanie pri riešení problémov sociálno-ekonomického rastu a jeho rovnováhy, 2. vytváranie demokratických podmienok pre dosahovanie zásadnej, nie absolútnej, zhody jednotlivcov, sociálnych vrstiev a skupín v perspektívnych záujmoch na spoločenskom vývoji z aspektu vždy vyššej kultúry a humanizmu, 3. materiálne, sociálne a etické stimulovanie rastu kvalifikovaných kádrov pre všetky rozhodujúce profesie, tiež udržiavanie určitej kadrovej rezervy potrebnej pre blízkoperspektívne trendy modernizácie vo výrobe a kultúre, 4. zabezpečovanie progresívnych vývojových ciest spoločnosti prostredníctvom využitia socialistického štátu ako účelovej, mocenskej a demokratickej inštitúcie, ktorá bude vytvárať a zabezpečovať podmienky pre maximálne možnú likvidáciu všetkých foriem odcudzenia prejavujúcich sa v modernej spoločnosti.

Relevantným atribútom systému štruktúry inštitúcií je otvorenosť tohto systému. Ustanovizne, ktoré splnili svoje poslanie v spoločnosti, zanikajú a na základe nových potrieb vznikajú nové, adekvátne formálne skupiny a inštitúcie. Rozvojom sociálneho systému, prechodom na intenzívny typ ekonomiky a vyšší stupeň demokracie je postupne vytváraná nová štruktúra i systém formálnych a neformálnych skupín. Vo fungovaní inštitúcií latentne pôsobí tendencia regresu, dysfunkčnosti, ktorá v určitých okolnostiach dostáva formu negatívneho spoločenského javu — odcudzenia. Inštitucionalizované skupiny si vytvára spoločnosť k akcelarovaniu svojho vývoja, k tomu, aby činnosť inštitúcií uspokojovala určitú konkrétnu potrebu, aby slúžila svojim tvor-

com a nie preto, aby inštitúcia manipulovala s ľuďmi, ktorých reprezentuje. Pri analyzovaní organizácie, chodu, technického vybavenia a systému vedenia ustanovizní poznávame rôzne príčiny porúch vo fungovaní inštitúcií. V jednom prípade je to nedokonalá synchronizácia práce, disproporcia centralizmu a decentralizmu, lebo technická zaostalosť systému komunikácií nutných pre hladký tok informácií, tiež poruchy v medziľudských vzťahoch. V ďalších prípadoch to býva hypertrofia aparátu inštitúcie alebo jeho rozštiepenie, využívanie prostriedkov alebo authority ustanovizne k realizovaniu vlastných záujmov pracovníkov aparátu. Stáva sa tiež, že po určitom čase v činnosti inštitúcie sa zahŕnie prakticismus, práca podľa šablón, smerníc, vyhlášok, skostnatelý prístup v riešení konkrétnych problémov, že začnú prevládať konzervatívne postoje a snahy prekonať mieru centralizmu. Tuhá centralizácia dequalifikuje aparát. Prenáša a plní príkazy, pracovať podľa smerníc môže človek gramotný, ale nekvalifikovaný. S touhou centralizáciou je spojená tendencia utajovať obsah a metódy práce inštitúcie, obmedzovať možnosti širokej verejnej kontroly fungovania ustanovizne, vzniká prax jednosmerného uplatňovania sankcií „zhora dolu“, čo privileguje postavenie funkcionárov i aparát a dočasne vytvára podmienky nekvalifikovaným ľuďom vykonávať vo formálnej organizácii kvalifikovanú prácu. Inštitúcia sa stáva samoučelnou, stráca podporu tých, ktorí ju ustanovili a hoci bola zriadená v prospech človeka, začína s človekom manipulovať proti jeho vôli, vzniká a reprodukuje sa proces odcudzenia.

Prudké tempá v zmenách výrobnotechnických zariadení, modernizácia a vyššia technizácia, zmena technologických postupov, energetických a surovinových zdrojov, exponenciálne zvyšovanie produktivity práce, rast koeficientov morálneho opotrebovania výrobnej techniky, zmeny v štruktúre sociálnych skupín, v medziľudských vzťahoch, v etických a kultúrnych normách, nastoľujú problém adaptability. Ani jedna generácia výrobcov — robotníkov, technikov, inžinierov a zamestnancov nevystačí s kvalifikáciou získanou v mladosti, s prijatými a plnenými rolami, ale počas produktívneho veku musí niekoľkokrát meniť spôsob života a

práce⁶ a k tomu nadobúdať zodpovedajúcu kvalifikáciu. Nároky na adaptabilitu nebudú len vo smere človek—výrobná technika, pracovný predmet, ale tiež v nových medziľudských vzťahoch, v novej vyššej kultúre, v kvalifikovanej socialistickej demokracii a tiež v socialistickom type konzumnej spoločnosti.

Sociológia v systéme riadenia

Zložitosť sociálno-ekonomických procesov v období vedeckotechnickej revolúcie kladie veľké nároky na riadenie. Za substanciu systému riadenia považujeme proces racionálneho, vedeckého rozhodovania o najoptimálnejšej alternative fungovania riadených makrosystémov a mikrosystémov, štruktúr a prvkov, aby cieľové chovanie týchto bolo čo najefektívnejšie. Riadenie procesov prírodných alebo spoločenských predpokladá a) objektívne a presné poznanie stavu a možností, ktoré môžu nastať, b) zhodnotenie možností podľa nejakého hľadiska, účelu, cieľa, ako optimálnych lebo nepriaznivých, c) ovplyvňovanie pôsobiacich faktorov tak, aby sa realizovali optimálne alternatívy, zvyšovala ich pravdepodobnosť.⁷ Zdrojom pre tvorbu variant, alternatív sú vyhodnotené informácie o riadenej oblasti. Vedeckotechnická revolúcia zrychľuje tok informácií až do tej miery, že klasické metódy a prostriedky nestačia informácie registrovať. Keď v začiatkoch vývoja industriálnej spoločnosti rozhodoval o chode výrobného podniku jednotlivec—kapitalista na základe životnej, výrobnjej a komerčnej empirie, bez vedeckých analýz, nestačil na to už vo vyspelej industriálnej spoločnosti, a v období začínajúcej vedeckotechnickej revolúcie jednotlivec alebo skupina, inštitúcia riadiacich pracovníkov nie je schopná z pozícií naivného realizmu, praktikizmu, starými metódami zvládnuť zložité procesy poznamenané fungovaním kybernetických, autoregulačných priemyselných systémov. Psychofyzická, intelektuálna reagencia človeka je pomalšia než dynamika ekonomicko-sociálneho pohybu, ktorý má mikroformy i makroformy a realizuje sa v širokom okruhu. V samopočítacej technike, v technike spojenia, tiež v biológii sa udáva ka-

pacita priepustnosti informácií v bitoch za sekundu. Tento ukazateľ dáva možnosť porovnať rozsiahlosť informácií, výkonnosť komunikačných prostriedkov a spracovanie informácií. Ak porovnávame kapacitu človeka s kapacitou techniky strednej úrovne v tejto oblasti, dostaneme zaujímavý obraz. Zrakový kanál človeka prepustí 1 milión bitov, je to úroveň televízneho aparátu. Hmatový informačný kanál dosahuje 10 000 bitov, ako z technických zariadení rádio, telefón. Kanál informácií v mozgu prepustí 50—100 bitov, ako v spojovacej technike telegraf. Výskumy v Sovietskom sväze ukázali, že tok informácií vo výrobe má priemer 8—10 bitov, čo až päťnásobne prevyšuje psychofyzické možnosti človeka tieto informácie spracovať. V poslednej fáze pracovnej zmeny, keď výroba finalizuje, tok informácií sa 1,5—2násobne zvyšuje, ale krivka únavy človeka končiaceho prácu kulminuje. Moderné systémy riadenia túto disproporciu eliminujú využívaním kybernetických zariadení. Moderný počítač IBM 7094 vykoná prácu za 1 milióntinu času, ktorú by na to potreboval dobrý profesionálny matematik.

Riadenie v podmienkach vedeckotechnickej revolúcie z aspektov potrieb nášho sociálneho systému znamená teda taký proces rozhodovania a ovplyvňovania, ktorý vedie k žiadanému výsledku vývoja socialistického systému. Naliehavou úlohou je používať metódy riadenia nepoznačené subjektivismom, metódy vedecké, poznať a správne aplikovať zákony a tendencie, ktoré pôsobia vo vnútri systému riadenia. Riadenie zasahuje ekonomicko-sociálnu makroštruktúru zloženú z mikroštruktúr fungujúcich vo vzájomnej horizontálnej a vertikálnej väzbe. Aj systém riadenia tvorí inštitucionalizovanú štruktúru formálnych skupín a ich kvalitu určujú ľudia s výraznou subjektívnou a spoločenskou stránkou. Ľudia aktívne reagujú na činnosť vedúcich funkcionárov, posudzujú možnosti a účelnosť vyslovenia a presadzovania svojich názorov na zlepšenie koncepcie riadenia i ďalšie problémy, porovnávajú dosiahnutú životnú úroveň, a to nielen v relácii s našou minulosťou, ale tiež vo vzťahu k socialistickým a nesocialistickým sociálnym systémom s pri-

⁶ Podrobnejšie viď F. Kutta, B. Levčík, *Vltu práce*, Sociologický časopis 2/1966, 191.

⁷ M. Král a kol., *Věda a řízení společnosti*,

vedeckotechnické revoluce na změny v obsahu
Svoboda, Praha 1967, 49.

blízne rovnakým ekonomickým rozvojom. Rozmýšľajú tiež o tom, do akej miery sociálny systém, v ktorom žijú, aj systém riadenia vytvára priestor pre vznik a rozvoj nových materiálnych a kultúrnych hodnôt. Sú živelné, emocionálne vnímavé na momenty, v ktorých sa mení progresívna tendencia socialistického štátu a jeho inštitúcií na regresívnu, z fungovania zabezpečujúceho pokrok na fungovanie samoučelné alebo na inštitucionalizovanie konzervatívnych, nerevolučných síl (viď udalosti kultúrnej revolúcie v Čínskej ľudovej republike). Materiálny a duchovný život v spoločnosti vytvára svetonázorovú ideovú klímu, ktorá modifikuje formálne a neformálne skupiny, participuje na stimulovaní zákonov fungujúcich v týchto pospolitostiach, ale od momentu vzniku a počas fungovania inštitúcií tieto tiež reproduktujú stimuly pre modifikovanie špecifickej klímy, v ktorej sa inštitúcie nielen realizujú, ale aj určitým spôsobom stvárajú.

Prax ukázala málo efektívnymi tie riadiace systémy, ktoré akcentovali len materiálne podmienky, orientovali sa na vecné činitele rozvoja. Vedeckotechnická revolúcia je závislá na všestrannom rozvoji človeka, spoločnosti. Ľudia sú tvorcami aj konzumentami hodnôt, oni podnecujú a uskutočňujú nielen rozvoj výrobných síl, ale tiež rozvoj sociálny a kultúrny. Systém riadenia v ekonomicky vyspelých krajinách má svoj objekt v činiteľoch vecných i osobných, skupinových, ľudských. Úloha posledných rýchlo rastie. Kvalifikačnou požiadavkou pre funkciu manažera je ekonomicko-technické vysokoškolské vzdelanie, vyvážené vzdelaním spoločenskovedným. Inštitucionalizuje sa nová vedecká disciplína „human relations“. Táto pripisuje rozhodujúci význam vo výrobných silách ľudskému faktoru, vychádza z tézy, že ľudia dokážu vrcholné výkony vtedy, keď sú všestranne spokojní.

V našom sociálnom systéme prebiehajúci proces premeny ekonomiky na intenzívny typ vyvoláva spoločenskú potrebu inštitucionalizovať vedu o riadení. Skúsenosti z fungovania tejto v iných krajinách ukazujú, že hlavnou úlohou novej spoločenskej vedy je skúmať, objavovať, formulovať zákony, kategórie pôsobiace v objekte riadenia (vo vecných i osobných činiteľoch), v systéme riadenia a v or-

ganizácii práce. Táto veda je konglomerátom viacerých spoločenských vied, v ktorých psychológia, sociológia a ich interdisciplíny majú významné postavenie.

Zložitosť, dosahovaná stále vyššou kvalitou výrobných síl a vzťahov v období vedeckotechnickej revolúcie prinášajú veľa nového do spoločenskej praxe, v dôsledku čoho sa zintenzivňuje boj starého, dožívajúceho alebo dožitého s novým, v ktorom sú zárodoky ďalších budúcich stupňov vývoja. Robotníci a technici, inžinieri, vedeckí pracovníci a zamestnanci žijúci v sociálnej štruktúre, vo formálnych a neformálnych pospolitostiach, majú schopnosť viac-menej správne rozpoznať objektívne či subjektívne zdroje konfliktov a nie v ojedinelom prípade aj spôsoby ako ich prekonať, aby neprekážali v ďalšom vývoji. Včasný zachytenie signálov o spomenutých procesoch, skúmanie a poznanie spoločenských vzťahov, vedecká sociologická analýza získaných informácií z výskumov, anket a ďalších metód empirickej sociológie sú jedinečným materiálom pre obohatenie teórie vedeckého riadenia. Fakty sústredené nesociologickými metódami sú jednostranné, tendenčne vyberané, slúžia subjektivismu a voluntarizmu, dovoľujú ilustrovať nevedecké tvrdenia, ktoré, keď aj vo vzdialenej budúcnosti, troškotajú v kritériách vedy a života. Vedecký sociologický výskum vyberá také fakty, ktoré reprezentujú totalitu skúmaného problému, ktoré umožňujú objaviť v nich objektívnu pravdu. Kvalita sociologického výskumu je v exaktnosti, objektivite a vedeckosti. Sociologická výskumná práca vytvára spoľahlivú základňu pre nutné korekcie, operatívne zmeny v plánoch, vo vytyčovaní postupných cieľov, v metódach postupu, v jeho zrychľovaní alebo spomaľovaní. Skúsenosti nás poučili, že v socialistickom sociálnom systéme nepôsobí automatizmus konformnej činnosti jednotlivcov a pospolitostí. Výskumy dokázali, že aj konformná činnosť môže byť z aspektu jej intenzity viac alebo menej graduovaná. Sociológia nám dáva možnosti vedeckými metódami študovať subjektívne činitele ľudského skupinového konania, ktoré vedú k činnosti konformnej alebo až k radikálnemu nekonformizmu. Zavádzaná nová sústava riadenia postuluje maximálnu identifikáciu jednotlivcov i skupín s jej cieľmi a

metódami, vyžaduje reprodukovat a maximalizovat konformizmus. Aká by bola platnosť tohto systému riadenia, keby nie v prospech, ale proti pôsobil subjektívny činiteľ, ľudia, keby títo do svojej činnosti nevložili tvorivosť, iniciatívu, elán, kladný osobný a skupinový postoj, keby štatút formálnych a kódex neformálnych skupín si ostro protirečili?

Problematika pozitívneho fungovania byrokratických organizácií zo štruktúrou hierarchie formálnych autorít, otázky vertikálnych a horizontálnych, priamych alebo sprostredkovaných komunikácií ako podmienkyčasnej a pravdivej informovanosti, javy konfliktu, preťažovania rolí, preorganizovanosti a ďalšie, ktoré majú negatívne dôsledky na sociálneho činiteľa, môžu byť vedecky poznané sociologickým skúmaním. Sociológia svojimi metódami poznáva jednotlivé stránky spoločenských procesov, výsledky svojho bádania sústreďuje ako verifikovaný materiál z hľadiska spoločenských cieľov kladný alebo záporný, môže preto slúžiť riadiacim orgánom ako podklad pre usmerňovanie ekonomického, sociálneho a kultúrneho života spoločnosti, pre pozitívne fungovanie systému riadenia, ktorý akceleruje vývoj. Sociologické rozborý vedeckotechnickej revolúcie budú nachádzať nové súvislosti medzi vedou a technikou, ekonomikou a ekonomikou, ich pôsobenie na spoločenské vzťahy. Sociológia hrá úlohu objektivizujúceho činiteľa pre systém vedeckého riadenia, ktorý bez cieľového využívania výsledkov sociologických výskumov nemôže bezporucho a efektívne fungovať. Tento praxou preverený fakt bol jedným z dôvodov, prečo v socialistických krajinách bola sociológia inštitucionalizovaná.

Резюме

Вилем Лешницки: Социология в системе управления

Научно-техническая революция в развитых социальных системах становится одним из решающих факторов общественного прогресса, так как она обуславливает интенсивное экономическое и социальное развитие. Научное управление уже в прошлом было постулатом индустриального общества. Начинаясь эпоха революционных изменений в науке и технике акцентирует требование научности в руководящей работе. До сих пор существующие опыты современных обществ показывают, что односторонняя ориентация на техническо-

экономические факторы производственных сил, подход к проблематике управления из позиции наивного эмпиризма и продление административно-директивных способов управления, поддерживают научно необоснованную аппликацию экстензивной модели развития тогда, когда в данном обществе не имеется для этого экономических, социальных и культурных условий. Упомянутые факторы действуют замедлительно.

Результаты социологических и экономических анализов экспоненциального роста производительности труда в условиях использования современной техники, автоматизации и кибернетики, искусственно изготовленного сырья и новых видов энергии, иллюстрируют продолжающееся понижение доли живого труда в производстве, более эффективное использование закона экономии времени, рост вне рабочего и свободного времени, но одновременно также повышение специфического веса социального фактора, структурированного в неформальных и формальных группах. Научное познание деятельности неформальных социальных групп, как спонтанно возникающей составной части формальных групп, искание подходящих стимулов для оптимизации внутренних отношений между ними, создает одну из задач в ведущих процессах. Следовательно регулировка и управление социальным компонентом производственных сил является необходимой составной частью современной системы научного управления. Социология и социальная психология имеют здесь свои теоретические и эмпирические задания.

Научно-техническая революция вызывает новые социологические явления. Наука как производственная сила производит экспоненциальный рост морального употребления производственных средств, детерминирует процессы модернизации техники, технологии и организации. Актуальность является частая перекалывание продуктивности активных лиц, ликвидация негативного социального явления — нивелировки, дифференциации заработка и потребления. Высокие требования предъявляются на эластичность психической и социальной адаптивности в институционализированных и неинституционализированных группах. Наблюдаем динамизацию вертикального и горизонтального стратификационного движения. Положительными или отрицательными являются градулированные явления конформиты и дискрепанции. В новых аспектах находятся проблемы отчуждения, критерии на социалистическую демократию и действие институций.

Если оцениваем систему управления с точки зрения теории информации и кибернетики, то социология в этом случае выполняет роль научно разработанной возвратной силы, сигнализирующей обстановку в социальной области. Открывает, изучает законы категории детерминанты, каузальности, связности и тенденции, действующие в объекте управления, в личных факторах производственных сил, а также в системе управления. Социологический материал о социальных факторах дезсубъективизирован, лишен наивного реализма, сектанских взглядов и утопизма, является

научной основой для процессов решения. Результаты социологических исследований представляют серьезный информационный канал для необходимых коррекций, оперативных изменений в планах, ускорения или замедления хода в экономическом и социальном движении, для создания вариантов решения. Социология в научной системе управления является верификующим и объективизирующим фактором его действия.

Summary

Viliam Leschnitzký: Sociology in the System of Management

The scientific-technical revolution in the developed social systems is beginning to represent one of the decisive factors of social progress and determines the intensive economic and social development. Already in the past, however, the scientific management became a postulate of the industrial society. The beginning epoch of revolutionary changes in science and technique emphasizes the requirement of a scientifically orientated managerial work. So far the experience of modern societies has revealed that the one-sided orientation towards the technical and economic factors of production forces, the approach to the problems of management from the standpoint of naïve empirism as well as the continued use of the administratively directive method of management promote the scientifically unjustified application of the extensive developmental model at a time when, in the given society, the corresponding economic, social and cultural conditions no longer exist. The mentioned factors produce a retarding effect.

The results of sociological and economic analyses of the exponential growth in the productivity of work under the conditions of utilizing modern technique, automation and cybernetics, artificially produced raw materials and new sorts of energy illustrate the continuing decrease in the share of live work in production, a more effective application of the law of time-saving, the increase in free time and leisure, but simultaneously also testify to the increase in the specific weight of the social factor structured in informal and formal groups. It is the scientific understanding of the activity of informal social groups as a spontaneously arising component of formal groups, the search of suitable stimuli for the optimalization of their

mutual relations, that form one of the tasks of the managing processes. The regulation and management of the social components of the production forces, therefore, represent a necessary part of the modern system of scientific management in which sociology and social psychology have theoretical and empirical tasks of their own.

The scientific-technical revolution calls forth new sociological phenomena. Science as a productive force causes the exponential growth of the moral wear of the production means and determines the processes by means of which technique, technology and organization are modernized; the frequent overqualification of productively active persons, the liquidation of the negative social phenomenon of levelling, the differentiation in income and consumption become topical problems. High are the requirements on the flexibility of psychical and social adaptability in the institutionalized and non-institutionalized groups, as well as on that of these groups in the social microstructure and macrostructure. A dynamization of the vertical and horizontal stratification movements may be observed. The graduated phenomena of conformity and discrepancy are either positive or negative. The problems of alienation, the criteria of socialist democracy and the functioning of institutions are seen from new aspects.

When judging the system of management in terms of the theory of information and cybernetics, we find sociology performing the role of a scientifically elaborated feedback signalizing the situation in the social area. It discovers and studies laws, categories, determinants, causalities, connections and tendencies operating in the object of management, in the personal factors of production forces and also in the system of management. The sociological material referring to the social factors is desubjectivized, deprived of naïve realism, sectarian views and utopism; it forms the scientific basis for the decision-making processes. The results of sociological researches represent a solid information channel for necessary corrections, for operative changes in plans, for the acceleration or retardation in the economic and social motion, and for the purpose of creating decision-making variants. Sociology is the verifying and objectifying factor of the functioning of the scientific system of management.